

NEYROLINGVISTIKANING TILSHUNOSLIK TIZIMIDAGI O‘RNI VA MAQOMI

Isroilova Barchinoy Abdug‘appor qizi**Andijon davlat pedagogika instituti, PhD v.b.dotsenti****barchinoyisroilova790@gmail.com**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20604206>

Annotatsiya. Mazkur tezisda neyrolingvistikaning tilshunoslik fanlari tizimidagi o‘rni, uning shakllanish bosqichlari, tadqiqot obyekti va predmeti hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, neyrolingvistikaning psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, neuromiya va pedagogika fanlari bilan integratsion aloqalari tahlil qilinadi. Tilning miya faoliyati bilan bog‘liq mexanizmlarini o‘rganish orqali ushbu fan yo‘nalishining tilshunoslikdagi maqomi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: neyrolingvistika, tilshunoslik, nutq, miya, kognitiv jarayonlar, psixolingvistika, til funksiyasi, Broka markazi, Vernike markazi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab inson nutqi va tafakkurining biologik asoslarini o‘rganishga qiziqish kuchaydi. Natijada tilshunoslikning yangi integrativ yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan neyrolingvistika shakllandi. Mazkur fan inson miyasida tilning qabul qilinishi, qayta ishlanishi, saqlanishi va nutq shaklida ifodalanishi jarayonlarini tadqiq etadi. Neyrolingvistika tilshunoslik, nevrologiya, psixologiya va kognitiv fanlar kesishmasida vujudga kelgan bo‘lib, tilning biologik asoslarini aniqlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda neyrolingvistik tadqiqotlar til hodisalarini nafaqat lingvistik birlik sifatida, balki inson miyasining murakkab neyrofiziologik faoliyati mahsuli sifatida ham talqin etishga imkon bermoqda. Shu jihatdan ushbu fan zamonaviy tilshunoslik tizimida muhim o‘rin egallaydi.

Neyrolingvistika fanining shakllanishi XIX asrda olib borilgan nevrologik tadqiqotlar bilan bog‘liq. Fransuz olimi Paul Broca 1861-yilda bosh miya chap yarim sharining peshona qismidagi ma‘lum hudud nutq hosil qilish bilan bog‘liqligini aniqladi. Keyinchalik nemis olimi Carl Wernicke nutqni tushunish jarayoniga mas‘ul bo‘lgan boshqa miya markazini tavsiflab berdi. Ushbu kashfiyotlar til va miya o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy asosda o‘rganish uchun zamin yaratdi.

XX asrning 50-60-yillaridan boshlab neyrolingvistika mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlana boshladi. Ayniqsa, rus olimi Alexander Romanovich Luria tomonidan olib borilgan tadqiqotlar nutq faoliyatining neyropsixologik mexanizmlarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etdi. Olimning fikricha, nutq faoliyati miyaning alohida bir markazi emas, balki bir necha funksional tizimlarining o‘zaro hamkorligi natijasida yuzaga keladi [1,85].

Zamonaviy davrda magnit-rezonans tomografiya (MRI), funksional magnit-rezonans tomografiya (fMRI), elektroensefalografiya (EEG) kabi texnologiyalar yordamida tilning neyrobiologik asoslarini yanada chuqurroq tadqiq qilish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Tilshunoslik fanlari tizimida neyrolingvistika nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi til birliklarining inson miyasida qanday qayta ishlanishini aniqlashdan iboratdir.

An‘anaviy tilshunoslik fonetika, leksikologiya, grammatika va stilistika kabi bo‘limlar orqali tilning ichki tuzilishini o‘rgansa, neyrolingvistika ushbu birliklarning miya faoliyatida aks etish mexanizmlarini tadqiq qiladi. Masalan, fonemalarni eshitish, so‘z ma‘nolarini anglash yoki grammatik konstruksiyalarni tuzish jarayonlarining qaysi miya hududlari bilan bog‘liqligi neyrolingvistikaning tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Shu sababli neyrolingvistika tilshunoslikning biologik yo‘nalishini tashkil etuvchi fan sifatida baholanadi. U tilni nafaqat kommunikativ vosita, balki inson organizmining murakkab funksional tizimi sifatida ham tahlil qiladi [2,15].

Bundan tashqari, neyrolingvistika psixolingvistika bilan chambarchas bog‘liq. Psixolingvistika nutq faoliyatining psixologik mexanizmlarini o‘rgansa, neyrolingvistika ushbu jarayonlarning miya strukturalaridagi fiziologik asoslarini aniqlaydi. Shu jihatdan mazkur ikki fan bir-birini to‘ldiruvchi ilmiy yo‘nalishlar hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tasniflarda neyrolingvistika fanlararo (interdisiplinar) yo‘nalish sifatida e’tirof etiladi. Uning ilmiy maqomi bir nechta fanlar: tilshunoslik, nevrologiya; neyropsixologiya; kognitiv fanlar; pedagogika integratsiyasi orqali belgilanadi.

Neyrolingvistikaning mustaqil ilmiy maqomga ega ekanligi uning o‘z tadqiqot predmeti, metodologiyasi va ilmiy apparatining mavjudligi bilan izohlanadi. Mazkur fan afaziya, disleksiya, disgrafiya, alaliya kabi nutq buzilishlarini o‘rganishda ham muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Shuningdek, neyrolingvistika xorijiy tillarni o‘qitish, ona tilini o‘zlashtirish, bolalar nutqining rivojlanishi va inklyuziv ta’lim masalalarida ham keng qo‘llanmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlarda neyrolingvistik yondashuvlarning ahamiyati ortib bormoqda[3,112].

Bugungi kunda neyrolingvistika til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda yetakchi yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki insonning nutqiy faoliyati miyada kechadigan kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Neyrolingvistika zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biridir. U tilning biologik hamda neyrofiziologik asoslarini o‘rganish orqali lingvistik tadqiqotlarning ilmiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Fanlararo xarakterga ega bo‘lgan ushbu yo‘nalish tilshunoslik, nevrologiya va psixologiya fanlarini birlashtirib, inson nutqining murakkab mexanizmlarini izohlashga xizmat qiladi.

Tilshunoslik tizimida neyrolingvistika til va miya munosabatlarini o‘rganuvchi maxsus soha sifatida mustahkam o‘rin egallagan. Uning ilmiy maqomi zamonaviy neyrotexnologiyalar yordamida olib borilayotgan tadqiqotlar natijasida yanada mustahkamlanib bormoqda. Kelgusida neyrolingvistika til o‘zlashtirish, nutq buzilishlarini korreksiyalash va ta’lim jarayonini takomillashtirishda muhim metodologik asoslardan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Luriya A.R. *Osnovy neyropsixologii*. – Moskva: MGU, 1973. – B. 85–97.
2. Ahlsén E. *An Introduction to Neurolinguistics*. – Amsterdam: John Benjamins, 2006. – P. 15–23.
3. Leontyev A.A. *Psixolingvistika*. – Moskva: Smysl, 2003. – B. 112–118.
4. Isroilova B., Anisbekova A. The Role of Didactic Materials in Fostering Reading Motivation among Primary School Students. *Foreign Linguistics and Linguodidactics Journal* home page: <https://inscience.uz/index.php/foreign-linguistics>. – B.158-162.
5. Isroilova B.A. Language pluralism as a social factor. *NOVATEUR PUBLICATIONS Journal* INX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN No: 2581 - 4230 VOLUME 12, ISSUE 5, May – 2026. B.25-31.
6. Isroilova B.A. Til millat taqdirini belgilovchi muhim omil sifatida // Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar. – Andijon, 2023. – №1. – B. 92–98 (10.00.00. №11).